
ТЕМА “ПРАВ ЛЮДИНИ” В АМЕРИКАНСЬКО-КИТАЙСЬКИХ ВІДНОСИНАХ: СУПЕРЕЧНОСТІ Й ДІАЛОГ ДВОХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНО-ІСТОРИЧНИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ

М. А. Таран

Приблизно з моменту завершення Другої світової війни однією з актуальних тем як глобального, так і міждержавного порядку денного відносин є тема “прав людини”. Положення “Загальної декларації прав людини”, прийняті в грудні 1948 р. на сесії Генеральної Асамблеї ООН, стали відправною точкою формування нового правового й політичного дискурсу, в основі якого лежить суперечність між універсалістськими, мондіалістськими установками та локальними ідентичностями. При цьому констатуємо, що як прибічники ідеї глобальних, наддержавних цінностей, так і її опоненти використовують свої аргументи як політичний інструмент тиску й впливу на ті чи інші державні системи або ж як пропагандистський засіб захисту ідеологічного суверенітету.

Вже стало усталеним визначати відносини між США та Китаєм як найважливіші двосторонні відносини, які системно формують глобальне безпекове, політичне та фінансово-економічне середовище. Вони позначені надзвичайно інтенсивною динамікою взаємодії практично у всіх сферах, що дає для багатьох фахівців підстави говорити навіть про комплексну взаємозалежність. І для обох сторін формула партнерства та співробітництва є життєво важливою як для досягнення внутрішніх завдань, так і для збереження чи розвитку глобальних лідерських амбіцій.

Проте, незважаючи на регулярні конструктивістські заяви офіційних осіб високого рангу як Вашингтона, так і Пекіна, навіть в офіційних виступах ми фіксуємо і низку суперечностей, розв’язання яких критично важливе для створення позитивного політичного й психологічного клімату розвитку відносин. З-поміж проблем стратегічного політичного, військового чи економічного характеру особливо вирізняється тема “прав людини”, яка регулярно фігурує в порядку денному переговорів на найвищому рівні. Ця проблема стоїть дещо осібно порівняно з іншими, оскільки зачіпає не просто безпосередні економічні чи політичні інтереси сторін, а являє собою інтегральну частину відповідної системи історико-культурних цінностей, надзвичайно важливих з точки зору самоідентифікації й самопрезентації на світовій арені.

Вже під час першої зустрічі на найвищому рівні між державними керівниками США й Китаю, яка відбулася ще 1896 р., дипломат та один із найавторитетніших політиків Цінської династії Лі Хунчжан під час своєї навколосвітньої подорожі відвідав США, де зустрівся, зокрема, з президентом країни С. Клівлендом. Незабаром того ж року було опубліковано його інтерв’ю в газеті “Нью-Йорк таймс”. Цю розмову можна вважати першим яскравим діалогом інтелектуальних еліт обох країн. Лі звертав увагу на розходження в підходах китайців та американців філософського й політичного характеру. З його слів американська та світова громадськість дістала уявлення про систему політичних цінностей китайської правлячої еліти. Зокрема, Лі Хунжжан переконував, що: принцип стабільності важливіший за принцип свободи висловлювання; поняття держави й збереження стабільності вищі за поняття свободи особистості; людина має підпорядковуватися державі, жертвуючи своїм правом на вільне висловлювання власної думки;

суспільство й держава мають ґрунтуватися на концентрації політичної влади в одних руках. На відміну від американської точки зору щодо прогресу як результату конкуренції, для китайської сторони прогрес – концентрація зусиль народу й лідера [New... 1896, 17; Галенович 2006, 464–466]. Місія Лі Хунчжана в Сполучених Штатах стала, таким чином, першою політичною подією, яка демонструвала, що міждержавні відносини між цими країнами можна розглядати крізь призму крос-культурного діалогу, який, зокрема, пропонував різні підходи щодо поняття динаміки прогресу, відносин між людиною і державою тощо.

Ціннісний прозелітизм властивий державам, які позиціонують себе як глобальні актори. Геополітичні уявлення американських політичних та академічних кіл, а також усіх тих, хто мав стосунок до Китаю, формувалися під впливом орієнталістичних концепцій. Вони, зокрема, передбачали, що лише західні держави є відповідальними, демократичними, не несуть небезпеки світу і тому мають право на демократичні інтервенції різного характеру, в тому числі й “право” на володіння ядерною зброєю [Latham 2001, 145]. Американські політики, особливо після Другої світової війни, були схильні вважати Сполучені Штати арбітром т. зв., як це формулює Д. Гонг, “стандарту цивілізації”, насамперед у політико-ціннісному вираженні [Gong 1984, 142].

Як у період Китайської Республіки, так і, як це не парадоксально, в еру Мао Цзедуну тема “прав людини” була далеко на задньому плані. У “Шанхайському комюніке” 1972 року та в “грудневому” комюніке 1978 року щодо встановлення дипломатичних відносин між США та КНР це словосполучення не фігурувало. Навіть у період американської адміністрації Джиммі Картера (1977–1980 рр.), коли Радянський Союз піддавався потужній критиці з цього питання, Вашингтон не екстраполовав її на КНР.

Ситуація кардинальним чином змінилася після подій на площі Тяньаньмень у червні 1989 року. З того моменту Сполучені Штати як на урядовому, так і на інших рівнях у наступальному стилі критикують Китай за порушення “прав людини”. Використовується повна гама політичних інструментів: доповіді різних державних інституцій (насамперед конгресу) та неурядових організацій (Amnesty International та Freedom House), які поширюються ЗМІ, загрози торговельних санкцій (свого часу надання Китаю статусу нації найбільшого сприйняття (Most Favored Nation), який передбачав привілеї в торгівлі, прив’язувалося до питання дотримання КНР “прав людини”), критика Китаю на щорічних зборах Комісії з прав людини ООН у Женеві тощо. Але тиск із боку американського бізнес-співтовариства як після 1989 року, так і на початку 1990-х спонукав президентів США давати задній хід і, зрештою, роз’єднати питання економіки та політичних цінностей. Результатом цього стало схвалення в американському конгресі у 2000 році документа щодо “Нормальних торговельних відносин для Китаю”, який, відповідно, дістав можливість стати членом Світової організації торгівлі.

Все ж питання “прав людини” було однією з найгостріших тем під час діалогу на найвищому рівні. Зокрема, й під час останньої зустрічі між президентом США Б. Обамою та головою КНР Сі Цзіньпіном 25 вересня 2015 року американська сторона висловила “підтримку правам людини, фундаментальним свободам всіх людей, включаючи свободу зібрань та висловлювань, свободу преси та свободу релігії...” На думку Б. Обама, потенціал китайського народу був би реалізований ще більше, якби китайська влада дала більше свободи діяльності журналістам, правникам, неурядовим організаціям та чинила більш справедливо щодо етнічних меншин, насамперед тибетців. У своїй відповіді китайський лідер віддав

належне демократії та “правам людини” як “прагненням людства”. І вже традиційно, як і попередні вищі посадові особи Китаю, Сі зазначив, що країни мають різний історичний процес та різні реалії, тому необхідно поважати інший вибір шляхів розвитку. Досягнення високих цілей “відновлення китайської нації”, на думку Сі Цзіньпіна, передбачає досягнення соціальної рівності та справедливості, а також просування в справі “прав людини”. Обидві сторони заявили про необхідність подальшого діалогу з “прав людини” та “розширення консенсусу” [Remarks... 2015].

Узагальнюючи позицію американської сторони, констатуємо, що питання “прав людини” в Китаї охоплює такі теми: характер китайської політичної системи, надмірне, на думку правозахисників США, застосування смертної кари, культурна інтеграція (асиміляція) Тибету та Сіньцзяну, свобода преси, зібрань та релігії та деякі інші [Report 2011, 4]. Американські погляди на “права людини” викладені системно, зокрема, в окремому документі Ради в закордонних справах (Councilon Foreign Relations) [U.S. opinion...].

Цікавою особливістю цих робіт є апеляція до американської історії, непряма констатація взаємозв'язку між особливостями формування Сполучених Штатів та політичними цінностями. Наприклад, дотримання принципу расової та етнічної рівності пояснюється особливим характером американського суспільства, поліетнічного та багаторасового, в якому принцип американського громадянства не пов'язується з якимось етносом, а навпаки, пов'язує етноси. Така логіка підходу стосується і свободи релігії, коли всі вірування мають рівні права та законні можливості для своєї діяльності. У документах такого плану можна знайти також і концептуалізацію прогресу у взаємозв'язку з правами та свободами людини. Розвиток суспільства та його прогрес, у тому числі технологічний, ґрунтуються на забезпеченні державою рівних можливостей діяльності для громадян, конкуренція та захист законом їхніх прав є двигуном суспільно-історичної динаміки. І справді, якщо взяти до уваги історію великих американських корпорацій, приміром Apple, Microsoft, Hullet-Packard, Google та й навіть Coca-Cola, то хронологія їхнього успіху починалася з конкретних людей, творчі напрацювання яких знайшли можливості комерційного розвитку. Не протекція з боку держави, не мобілізація державних ресурсів на виконання тих чи інших завдань, а саме індивідуальна творча ініціативність є, на думку американської сторони, двигуном змін в економіці, зокрема.

Історія Сполучених Штатів – це в тому числі й процес формування та вкорінення відповідної системи цінностей. На відміну від США, Китай ніколи не мав демократичної політичної традиції в її західному розумінні. Систему політичних цінностей сучасного Китаю можна назвати продуктом китайської історії також. Китайський досвід квазі-демократичних інституцій у першій половині ХХ ст. був швидше негативним, оскільки період з моменту Сіньхайської революції 1911 р. і до 1949 р. був пов'язаний з політичним хаосом та громадянською війною в тому числі. Китайський досвід “соціалістичної демократії”, починаючи з 1949 р., можна вважати більш позитивним. Проте, на відміну від західної ліберальної демократії, “соціалістична демократія” більше наголошувала на рівності, аніж свободі, економічних та соціальних правах, аніж громадянських чи політичних, на сильному інтервенціонізмі з боку держави. Китай сприйняв “соціалістичну демократію”, оскільки західний лібералізм пов'язувався в політичній свідомості китайців зі світовими війнами, економічними кризами, ворожістю західного імперіалізму зразка ХІХ ст. Тому китайська модернізація, навіть якщо

розглядати її сучасну фазу з 1979 р., ґрунтується на китайській традиційній культурі та історичному досвіді.

Завдяки конфуціанству відносини між людиною, суспільством та державою розвивалися більшою мірою під впливом комунітаристської моделі, аніж на ліберальному або ж соціально-демократичному ідеологічному фундамента. Відповідно до її підходів більший наголос робиться не на правах, а на обов'язках. Оцінюючи рівень прав у Китаї в XXI ст., Т. Маршалл подає класифікацію правових, політичних та соціальних прав [Janoski 2014, 365]. Як результат, китайські підходи до поняття громадянства є певним амальгамом західних ідей та конфуціанських ідей соціального порядку.

Такий культурно-історичний фундамент знаходить своє вираження в зовнішньополітичних заявах китайських лідерів, які покликані аргументувати і захищати власні підходи щодо теми “прав людини”. Ідеальне суспільство, якщо брати до уваги традиційні китайські культурні цінності, є “світом для всіх” (世界大同), а також світом універсальної гармонії (天下为公). Зокрема, у грудні 2002 р. колишній голова КНР Цзян Цземінь під час візиту до США у своїй промові наголосив на тому, що китайська дипломатія дотримується концепту гармонії, а не однаковості. “Це означає, що гармонія сприяє співіснуванню та спільному процвітання...” У травні 2005 р. тогочасний лідер КНР Ху Цзіньтао запропонував концепт “гармонійного світу”, пояснюючи його в дусі співіснування відмінностей, а не їхньої боротьби за вищість.

У відповідь на регулярні випадки з боку американських неурядових організацій, а також конгресу китайський уряд досить активно пропагує власні пояснення китайського бачення “прав людини”. З них випливає, що політичні права та свободи не є найголовнішими. Натомість однаково важливі економічні та соціальні права. Відповідно, права людини структурно складаються з цих трьох сфер. Далі, в офіційних заявах акцентується на тому, що права людини та обов'язки є рівнозначними, себто відповідальність перед суспільством (державою) є не менш значимою, аніж можливості людини задовольняти свої політичні чи соціально-економічні бажання. Цікавим моментом офіційного тлумачення поняття “прав людини” офіційною китайською стороною є його прив'язаність до іншого поняття – “суверенітету”. Державний суверенітет, заявляється, є “найбільш значущим колективним правом людини... Суверенітет – гарант прав людини”. У цьому пасажі проглядаються відголоски XIX ст., “періоду принижень”, як це названо в китайській історіографії, коли інтервенціонізм західних держав призвів не лише до встановлення територіальних зон впливу, й до соціально-економічної деградації Китаю. Тому, як зазначається в офіційній заяві агентства “Сінхуа” за 2005 р., “прогрес у справі прав людини необхідно знаходити, поєднуючи відмінності...” [Human 2006].

У травні 2014 року державне агентство “Сінхуа” оприлюднює документ під назвою «Прогрес Китаю щодо “прав людини” у 2013 р.». Це найбільш розлогий та статистично аргументований аналітичний виклад, у якому зазначена тематика інтегрована традиційно в історичний та культурно-цивілізаційний контекст. Також відзначаються і спроби продемонструвати, що Китай, незважаючи на звинувачення з боку Заходу, рухається хоча й своїм особливим шляхом, проте в цілому його стандарти “прав людини” не суперечать західним. Документ складається з дев'яти розділів, з яких чотири (право на розвиток, право на соціальну безпеку, права людей з обмеженими можливостями, право на чисте та здорове навколишнє середовище) стосуються підвищення рівня життя населення як одного з базових індикаторів китайського бачення “прав людини” [Progress... 2014].

Загальний зміст цього документа, зокрема, полягає в демонстрації досягнень у забезпеченні державою можливостей для різних категорій громадян. Іншими словами, за логікою китайської влади, “права людини” похідні від здатності держави бути своєрідним патроном і справедливо розподіляти блага. На відміну від західного доволі абстрактного розуміння “прав людини” як похідних від морально-етичних цінностей, що ґрунтуються на релігійних приписах і державна система має сприяти їхньому забезпеченню, можливості людини в КНР забезпечуються перш за все державною владою.

У червні 2015 р. державне інформаційне агентство “Сінхуа” публікує «Звіт щодо “прав людини” у 2013 р. у Сполучених Штатах» [Human Rights Record... 2014]. Це своєрідна відповідь аналогічним американським доповідям з цієї теми. Як і попередній документ, “Звіт” рясніє статистичним матеріалом, який має переконати, що кількість фактів порушення тих чи інших свобод людини в США дає підстави сумніватися в тому, чи насправді Вашингтон має “повноваження” ініціювати тему порушення “прав людини” в Китаї на міжнародному рівні. Найбільш часто вживаним аргументом, який стосується теми, є наведення фактів та цифр щодо рівня злочинності в Сполучених Штатах. При цьому неодноразово акцентується на тому, що саме американська поліція, часто-густо неправомірно застосовуючи зброю, замість знищення злочинців знищує громадян (нараховано 1800 таких випадків із 2007-го по 2012 р.) Численні випадки насилля також властиві й американській пенітенціарній системі. Варто підкреслити, що, наводячи статистику, китайська сторона посиляється саме на американські джерела. У розділі щодо політичних прав вказується на те, що афроамериканці та іспаномовні жителі США систематично зазнають порушення своїх виборчих прав. 14,5 % американців живуть за межею бідності. (Цікаво, що за даними Світового банку показник бідності в Китаї ще менший, 11,2 % [Poverty...]). Окремо наприкінці тексту звертається увага на порушення американськими спецслужбами не тільки прав людини в інших країнах, а й державного суверенітету цих країн. Непрямим чином проводиться думка про те, що американська держава не здатна забезпечити безпеку й порядок громадян, або ж навпаки, в багатьох випадках її втручання також порушує громадянські права й свободи.

Що можна назвати особливим у китайському дискурсі прав людини? За С. Енґлом, це “тісний зв’язок між правами та інтересами; віра в те, що законні інтереси можуть бути гармонізовані, а також пов’язаність політичних та економічних прав”. Ним ідентифікуються такі специфічні китайські підходи, як-от: права повинні посилювати націю, а не обмежувати державу; права належать як індивідуальностям, так і колективам та державам; швидше етична (конфуціанська), а не юридична основа прав; взаємопов’язаність прав, відповідальності та обов’язку [Angle 2002, 205–206].

У XXI ст. Китай стоїть перед новими викликами – тиском глобалізації та, відповідно, посилення комунікації із зовнішнім світом. У масштабах країни ерозія традиційного способу життя та нормативної системи разом зі збереженням сильного державного впливу призвели до ситуації, коли права особистості повинні бути захищені. Незважаючи на те що ринкова економіка значною мірою сприяла покращенню добробуту як окремих категорій громадян, так і китайської держави в цілому, розрив між багатими та бідними та поширення ліберальних ідей наповнили дискурс щодо прав людини новим контекстом. Тому тема “прав людини” в Китаї має дещо інший соціально-політичний та економічний напрямок розуміння. Більшість китайців, навіть із власного досвіду спілкування, вважають

звинувачення з боку Сполучених Штатів у порушенні права на вільне виявлення думки занадто нав'язливими. Комунітаристська психологія, яка акцентує на соціальній солідарності та відповідальності щодо інших, не сприймає такого індивідуалізму, коли хтось намагається не лише висловити свою окрему думку, а й зробити її рівноцінною думці більшої спільноти.

Чи може призвести суперечка-діалог із “прав людини” між США та КНР до якогось консенсусу, який унеможливив би гальмування обговорення більш стратегічних питань, від яких залежить майбутнє світових глобальних процесів? Діалог не завжди веде до погодженості. На нашу думку, відмінності у фундаментальних цінностях можуть бути нездоланими. Проте вони можуть корелюватися й гармонізуватися залежно від тривалості діалогу. Конфлікт одних ідей з іншими здатний як розкривати відмінності, так і переконувати іншу сторону, що її система цінностей не є універсальною. Тому адаптація історико-культурної ціннісної основи в американсько-китайських відносинах відбувається. Якщо подивитися на динаміку теми “прав людини” у двосторонніх відносинах, то ми виявляємо тут певну еволюцію. Свого часу Ден Сяопін визначав ці права з точки зору соціально-економічної та конс’юмерної статистики (сяокан – суспільство середньої заможності, де кожен громадянин матиме можливість для навчання, одержання медичної допомоги, матиме можливість купувати їжу, одяг і буде забезпечений роботою). У 1999 р. до конституції КНР було внесено поправку, в якій заявляється про будівництво “соціалістичної держави, яка керується законом”. У період нинішнього лідера КНР Сі Цзіньпіна разом із традиційними соціальними установками (покращення забезпечення житлом, подолання бідності, освітня реформа) як на декларативному, так і практичному рівні втілюється ідея побудови (соціалістичної) правової держави [Си 2014]. Таким чином, роль і значення закону значно підвищуються, він начебто має урівноважувати іншу систему прийняття рішень, пов’язану з політичною доцільністю чи базовану на зв’язках (гуаньсі).

Пропаганда значення закону в сучасному Китаї доволі поширена, особливо враховуючи політичні установки згори. У китайській науковій літературі та й періодиці можна зустріти тисячі публікацій, присвячених розбудові правової системи. Проте, як відзначають західні фахівці, і ці тези звучать на найвищому політичному рівні, в КНР відсутні всезагальні вибори, багатопартійна реальна система, а також інституції поза політичним впливом з боку КПК [Peerenboom 2002, 20]. Проте це не означає, що треба впадати в іншу крайність і вішати ідеологічні ярлики періоду “холодної війни”, штампуючи політичну систему Китаю як “авторитарну, тоталітарну чи комуністичну”. Політико-ідеологічна система КНР доволі своєрідна і відображає культурно-цивілізаційний та історичний розвиток країни. За визначенням Д. Ф’юсмита, її можна назвати “консультативним авторитарианізмом” [Fewsmith 2013]. Мається на увазі, що, незважаючи на те що основні стратегічні й принципи рішення приймаються в системі вищого керівництва КПК, вони не є похідними винятково від ідеологічних установок, а максимально враховують соціально-економічні реалії країни. Більше того, сама КПК вже не є партією ленінського типу. Від початку втілення теорії Цзян Цземіня “трьох представництв” партія більше нагадує реформістський клуб політичної еліти різного соціального походження.

Таким чином, тема “прав людини” є важливим політичним аргументом для тиску на протилежну сторону. Проте іншим, більш глибоким пластом є фактично крос-культурний діалог, коли обидві сторони насправді, з одного боку, підкреслюють власну окрему цивілізаційно-історичну ідентичність, але водночас можна

говорити про дуже поступову політико-культурну адаптацію, де і Вашингтон, і Пекін визнають специфіку політичних цінностей один одного і демонструють наміри їхньої адаптації.

ЛІТЕРАТУРА

- Галенович Ю. М. Россия – Китай – Америка.* Москва, 2006.
- Си Цзиньпин. О государственном управлении.* Пекин, 2014.
- Angle S. Human Rights, China, and Cross-Cultural Inquiry: Philosophy, History, and Power Politics.* Cambridge, 2002.
- Fewsmith J. The Logic and Limits of Political Reform in China.* Cambridge, 2013.
- Gong G. The Standard of Civilization in International Society.* Oxford, 1984.
- Human rights can be manifested differently** // http://news.xinhuanet.com/english/2006-03/09/content_4279166.htm)
- Human Rights Record of the United States in 2014 // http://news.xinhuanet.com/english/china/2015-06/26/c_134357934.htm
- Interview with His Excellency LI HUNG CHANG, Grand Secretary and Special Ambassador of His Majesty the Emperor of China, by representatives of Foreign Missionary Societies in the U.S.A.** New York, 1896.
- Janoski T. Citizenship in China: a Comparison of Rights with the East and West* // **Journal of Chinese Political Science.** Vol. 19. 2014.
- Latham A. China in the Contemporary American Geopolitical Imagination* // **Asian Affairs.** Vol. 28, № 3. 2001
- Lawrence S. U.S. – China Relations: An Overview of Policy Issues.* Washington, 2013.
- Memoirs of Li Hung Chang.** Boston and New York, 1913.
- New York Times.** *Sunday, 30 August 1896.*
- Peerenboom R. China's long march toward rule of law.* Cambridge, 2002.
- Poverty data (World Bank)** // <http://povertydata.worldbank.org/poverty/country/CHN>)
- Progress in China's Human Rights in 2013** // http://news.xinhuanet.com/english/china/2014-05/26/c_133361505_10.htm
- Remarks by President Obama and President Xi of the People's Republic of China in Joint Press Conference** // <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2015/09/25/remarks-president-obama-and-president-xi-peoples-republic-china-joint>
- Report of the United States of America Submitted to the U.N. High Commissioner for Human Rights.** Washington, 2011.
- U.S. opinion on human rights** // <http://www.cfr.org/human-rights/us-opinion-human-rights/p20139>